

MOLNÁR GÁBOR¹**A személyi kiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeghadseregek kialakulásáig (1648-1870)²****III. rész****The evolution of military recruitment from the time of the standing army till the formation of the mass armies (1648-1870)
Part III.****Absztrakt**

Európában az 1815 utáni évtizedekben viszonylagos béke honolt. A napóleoni háborúk pusztításai következményeként az öt nagyhatalom szövetségre lépett egymással a béke megőrzése érdekében, és a század közepéig nem is találkozni nagyobb nemzetközi fegyveres konfliktussal. Megszaporodtak ugyanakkor a belpolitikai válságok, forradalmak, felkelések, szabadságharcok, melyek végső soron a modern nemzetállamok kialakulásához vezettek. Ezek a folyamatok természetesen a hadügyekben is éreztették hatásukat, és a haderőszervezés új alapvető formái a keretrendszerű tömeghadseregek lettek.

Kulcsszavak: tömeg hadseregek, tartalékos erők, területvédelmi erők, általános hadkötelezettség, sorozott hadseregek, keretrendszer

Abstract

After 1815 there was a relative peace period in Europe for decades. As a consequence of devastations of the Napoleonic Wars, the five great powers entered into an alliance to secure peace and, due to this there was not major international armed conflict until the middle of the 19th century. At the same time, number of internal conflicts, revolutions, rebellions, wars of independence increased and finally, these gave way to the formation of nation-states. Naturally

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz hallgató – National University of Public Service, Doctoral School of Military Sciences, PhD Student, Email: molnar.gabor.zoltan27@gmail.com ORCID: 0000-0002-7227-9405

² A tanulmány a Prof. Dr. Turcsányi Károly szerkesztésében megjelent Turcsányi Károly, Hegedűs Ernő, Bán Attila, Molnár Gábor: „Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában” című, a Nemzeti Kulturális Alap által támogatott pályázati munka kísérőtanulmánya.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

these processes also made an impact on military matters and, a new form of military organization's structure emerged, the cadre-system based mass armies.

Key words: mass armies, reserve forces, territorial defence forces, universal military obligation, conscripted armies, cadre system

„Oly katonai rendszer felelne meg tehát a mai szükségeknek, s a népek igazi érdekeinek, mely az ipartól, földmiveléstől hosszabb időre, nem vonna el oly sok elmét és tömérdek kezet, s a mely mégis, szükség esetén gyorsan tudna kiállítani annyi gyakorlott légiót, a mennyi a legelbizakodottabb ellenségnek is imponálni képes.”

Vadnai Károly³

1. A KERETRENDSZERŰ HADERŐFENNTARTÁS KIALAKULÁSÁNAK FOLYAMATA, BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐI – A FRANCIA HÁBORÚK POLITIKAI ÉS HADERŐ SZERVEZÉSI KÖVETKEZMÉNYEI

Az általános had- és honvédelmi kötelezettségek megjelenése, illetve egyes országok esetében ezek bizonyos fokú gyakorlati megvalósítása a francia háborúk idején, hosszabb távon már a fegyveres erők tömegesítésének alapjait is lefektette. Bár ezek az alapelvek az 1815 utáni konzervatív politikai fordulatok következtében még inkább csak papíron léteztek, mint azt megelőzően, de amint azt a történelem bebizonyította, egy visszafordíthatatlan folyamatot indítottak el.

Ezen elvek alapján a korábbiaknál sokkal nagyobb hadseregek felállítása vált lehetségessé, ami azonban, az e tekintetben mindig meghatározó finanszírozási problémák kérdését is felvetette. A korábbi rendszerek minden, vagy legalábbis a hadköteles korosztályok és szolgálatra alkalmas egyének nagyobbik részének behívását még nem tették lehetővé. Ennek legfőbb oka a tartalékos rendszerek hiánya volt. Egyes országokban ugyan a francia háborúk idején létezett tartalékos rendszer, de ezek csak a háborúra való tekintettel kerültek felállításra, és a legtöbb esetben még inkább csak a hadseregek mellett párhuzam-

³ Vadnai Károly: A porosz Landwehr eredete In: Nagy Miklós és Zilahy Imre (szerk.): Háború-könyv. Az 1866-ki hadjáratok ismertetése. Pest, 1866 (174-184. o.) 174. o. (továbbiakban: Háború-könyv.) Vadnai Károly (1832-1909) honvéd tüzértiszt, harcolt az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban, majd annak bukása után besorozták a császári hadseregbe. Szolgálati éveit alatt és a későbbiekben újságíróként és szerkesztőként ténykedett, továbbá irodalmi munkákat írt. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

mosan létező, másodvonalbeli fegyveres erők keretén belül léteztek. Az állományt tehát, túlnyomó többségben nem kiképzett és kiszolgált katonák alkották, hanem a tényleges szolgálatra be nem hívtak.⁴ A legtöbb országban 1815 után még ezeket a kezdetleges tartalékos rendszereket is vagy felszámolták, vagy egész egyszerűen hagyták lezúlni. A hadkiegészítési rendszerek fejlődése megrekedt, illetve a 18. század végi állapotokhoz tértek vissza.

A nagyhatalmak között egyedül Poroszország jelentett kivételt. Itt a hadköteles korosztályok a többi állammal összevetve a hadseregben példátlanul rövid ideig szolgáltak, viszont tartalékos és a honvédelmi szolgálati kötelezettségük rendkívül hosszú volt.⁵ Ez a rendszer pedig lehetővé tette, hogy a hadsereg békelelétszámát viszonylag alacsonyan tartva és így a hadikiadásokat csökkentve, úgy képezzenek ki évről-évre egyre több hadköteles korosztályt, hogy azok egy háború idején elrendelt mozgósítás esetén, egy tekintélyes létszámú, kiképzett tartalékot tudtak képezni. A legtöbb európai országban a hasonló elven nyugvó reformokra csak az 1860-as és 70-es években került sor, nem kis mértékben a porosz katonai sikerek hatására. A késés elsősorban politikai és az ezzel szorosan összefüggő haderő szervezési elgondolásokkal függött össze.

A politikai szempontokat éppen a francia forradalom és az általa elindított háborúk sorozatán lehet kimutatni. 1815 után Európában egy „konzervatív” fordulat következett be. A forradalmi és napóleoni háborúk alatt megbukott, illetve a franciák által megbuktatott dinasztiák majd kivétel nélkül visszatérhettek országukba, az öt nagyhatalom pedig egymással szövetséget kötve garantálta az ekkor kialakult *status quo*-t. A kompromisszum egyik legfőbb oka az volt, hogy az 1789 és 1815 között zajló háborúk a fegyveres konfliktusoknak egy „új arcát” mutatták meg: a „*totális háborúk*” egy korai példáját, mikor egy adott ország, illetve nemzet minden erőforrását felhasználja a háború megnyerése érdekében. Ebből következett, hogy a francia háborúk (francia forradalmi és napóleoni háborúk 1789-1815) időszaka nemcsak műveleti szempontból volt sokkal intenzívebb, de jóval nagyobb véráldozatokat is követelt a kor emberétől, mint az azt megelőző korokban.

Ugyancsak nagy változást jelentett, hogy 1789 és 1815 között gyakorlatilag megszűntek azok a normák, melyek a korábbi időszak háborúit jellemezték. Nemcsak egész országokat töröltek le a térképről, de megszűnt a polgári lakosság addigi „viszonylagos” nyugalma. 1648 és 1789 között a háborúk nem „*nemzeti ügy*”, hanem az uralkodók „*magánügyei*” voltak, a haderők pedig nem a nemzet, hanem az uralkodók „*magán hadseregei*”. A polgári lakosság semmilyen politikai hatást nem fejthetett ki a hadügyekre, a kor értékrendjének megfelelően ugyanakkor, biztonságuk az ellenséges katonákkal szemben garantált volt. 1789 után a polgári mozgalmak, illetve forradalmak következtében a háborúk viszont „*nemzeti ügyé*” váltak. Megjelentek a tömegek szellemi mozgósításához nélkülözhetetlen

⁴ Lásd a tanulmány második részét.

⁵ vö. Gelics Rikárd: Párhuzam az osztrák és porosz hadsereg szervezete közt. In: Háború-könyv. (81-90. o.) 85. o., Papp Tibor: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868-1890). I. rész. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1967/2. (302-338. o.) 304. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

nemzeti- és politikai ideológiák, és ezek egyenes következményeként a háborúkban részt vevők mind az állam, mind az egyén szintjén, „radikalizálódtak”. Emiatt ez a negyed évszázad volt az alulról szerveződő, gerilla-taktikával harcoló irreguláris szabadcsapatok első nagy „aranykora” is. Százával tűntek fel az ilyen jellegű fegyveres csapatok a reguláris erők mellett, vagy éppen ellenük harcolva, attól függően, hogy a kormányzat milyen viszonyt tudott kialakítani azokkal.⁶ Ez a jelenség az 1815-ös béke után természetesen nem kívánatossá vált, miután ezek a fegyveres csoportok, illetve önmagában a katonailag kiképzett embertömegek annak a veszélyét hordozták magukban, hogy akárcsak a párizsi tömegek 1789-ben, politikai követeléseiket akár erőszakos úton is megkísérlik kiharcolni. Ezért még a különböző, már korábban is fennálló népfelkelő és miliciarendszereket is általánosságban véve inkább nem használták fel. Az 1789 előtti állapotokhoz történő ilyen szempontú visszatérés, azaz a fegyveres erők és a polgári lakosság szétválasztása tehát a politikai, államrend(szer)ji stabilitást volt hivatott megőrizni.

A fentiekből következett a porosztól eltérő haderő szervezési elv is. A különbség lényege a napjainkban is meghatározó minőségi és mennyiségi szempontok szembeállítására volt egymással. Politikai szempontok alapján inkább az elsősorban, de nem kizárólagosan önkéntesekből álló és a hadseregben hosszú ideig szolgáló (hivatásos) személyi állománnyal rendelkező fegyveres erők kialakítása vált kívánatossá. Az elgondolás – akárcsak napjainkban – az volt, hogy a jobb zsolddal (illetménnyel) ellátott, hivatásos katonák nemcsak jobban motiváltak, de a hosszabb szolgálati idő miatt elvben magasabb képzettséggel is rendelkeznek, mint a rövidebb ideig szolgáló, és így kevesebb szolgálati tapasztalattal bíró sorozott állomány. A 18. századhoz képest a szolgálati időt ugyan az önkéntes haderőknél is csökkentették, hiszen a 20-25 évig, illetve élethosszig tartó katonai szolgálat nem sok perspektívával szolgált az önként jelentkező fiatalok számára, összességében azonban elmondható, hogy sosem volt elegendő jelentkező, így a hadkötelezettség valamilyen formában szinte mindenütt megmaradt.

Poroszország és a többi állam között a személyi kiegészítés rendszerét véve azonban nem is annyira annak módja – az önkéntesség, illetve a hadkötelezettség – volt a leginkább meghatározó, hanem az ezzel egyébként szorosan összefüggő hadszervezet, azon belül is a tartalékos rendszer megléte. A katonai értelmiség körében a tartalékos rendszer kérdése csak az 50-es években, a *krimi* és az *italiai háborúkat* követően kezdett felértékelődni, a poroszok Ausztria, majd Franciaország elleni győzelmeit követően pedig már egyértelművé vált, hogy a jövő hadseregeit a porosz típusú, keretrendszerű fegyveres erők képezik majd. Főleg utóbbi, a porosz-francia háború kiértékelése vezetett ehhez a következtetéshez, miután ebben a konfliktusban két merőben különböző típusú, és különböző elvek alapján szervezett hadsereg mérte össze az erejét. Az akkori francia hadsereget a kortársak Európa legfejlettebb, legnagyobb harcértékű, „*professzionális hadseregeként*”

⁶ Vö. Lásd a tanulmány második részét.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

tartották számon, míg a porosz haderőt, jellegét tekintve, már ekkor is leginkább tömeghadseregként lehetett definiálni.⁷

Az Ausztria elleni gyors porosz sikert ugyan még jobban lehet a porosz hadseregben rendszeresített, hátultöltő fegyverek miatti haditechnikai fölényrel magyarázni, a franciák elleni háborúban azonban már kiegyenlítettébbek voltak az erőviszonyok ilyen téren; a gyalogsági fegyverzet területén a franciák, míg a tüzérség területén a poroszok élveztek előnyt. A háború műveleteit vizsgálva azonban már sokkal jobban kiviláglik a hadkiegészítés kiemelkedő szerepe is, és az ebből következő magas fokú mobilizációs képesség. Poroszország alacsonyabb népessége ellenére is nagyobb erőt tudott mozgósítani, a mobilizáció kérdése pedig az új technikai vívmány, a már a *krimi háború* idején is fontos szerepet játszó *vasút hadászati és műveleti felhasználhatóságával* különösen felértékelődött. A poroszok és német szövetségeseik a tartalékos rendszerüknek köszönhetően már a háború kezdeti, döntő szakaszában közel 1 milliós haderőt tudtak mozgósítani, míg a papíron közel hasonló mozgósítható erővel rendelkező Franciaország ekkor még mindig csak 400 000 fő körüli reguláris erejére volt utalva. A porosz-német szövetség létszámbeli fölénye pedig egyet jelentett műveleti előnnyel is, ami döntő szerepet játszott a porosz győzelem kivívásában. Különösen igaz ez akkor, ha számba vesszük, hogy a háború kimenetelét végül eldöntő *sedani csata* után – melynek következtében megbukott a *második császárság* Franciaországban – az akkor szerveződött új párizsi kormányzat gyakorlatilag azokra az erőkre (nemzeti gárda, tartalék, irreguláris népfelkelő csapatok) támaszkodva tudott viszonylag rövid időn belül új, tekintélyes létszámú és a helyzethez képest kellő ellenállást tanúsító haderőt szervezni, amelyek a háború elején is rendelkezésre állhattak volna, ha az ország megfelelő kiegészítési rendszerrel rendelkezik.

1866-os porosz-osztrák háború		
Poroszország (népességhez viszonyított %)		Ausztria (népességhez viszonyított %)
népesség	19 millió (100%)	35 millió (100%)
hadsereg létszámadatok		
mobil erők	360 000 (1,9%)	528 000 (1,5%)
tartalék erők	135 000 (0,7%)	78 000 (0,2%)
helyőrségi csapatok	165 000 (0,8%)	
összesen	660 000 (3,4%)	606 000 (1,7%)

⁷ Vö. Gelics i.m. 84. o., Asbóth Lajos: A francia hadsereg. In: Háború-könyv (297–306. o.) 297. o., 303–304. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

1870–71-es porosz-francia háború		
Északnémet Szövetség (népességhez viszonyított %)	Franciaország (népességhez viszonyított %)	
népesség	30 millió (100%)	38 millió (100%)
hadsereg létszámadatok		
mobil erők	552 000 (1,8%)	460 000 (1,2%)
tartalék erők	187 000 (0,6%)	101 000 (0,2%)
helyőrségi csapatok	205 000 (0,6%)	157 000 (0,4%)
összesen	944 000 (3,1%)	718 000 (1,8%)

A porosz-osztrák és a porosz-francia háború kezdetén elvben mozgósítható erők létszáma⁸

A porosz-német oldalon ezenkívül pedig még olyan, a hadkiegészítéshez szorosan kapcsolódó előnyöket is megemlíthetünk, mint például a porosz tiszti oktatás magasabb foka, ami a műveleti tervezés és vezetés terén mutatkozott meg, vagy éppen a porosz (sor)katonák fegyelmezettsége és képzettsége, ami egyben rácsafolt arra a tézisére is, hogy az önkéntes haderők hivatásos állománya törvényszerűen képzetesebb és motiváltabb lenne.⁹

2. AZ EURÓPAI NAGYHATALMAK SZEMÉLYI KIEGÉSZÍTÉSI RENDSZEREI

2.1. POROSZORSZÁG

A nagyhatalmak közül Poroszország volt az egyetlen, amely a *napóleoni háborúk* idején elfogadott, és eredetileg csak átmenetinek szánt hadkiegészítési újításokat a béke beköszöntével is megtartotta. Ennek megfelelően az 1814 és 15 között elfogadott haderőtörvények a porosz hadkiegészítést az általános had- és honvédelmi kötelezettségek elve alapján rendezték, és az új rendszerbe mind a *Landwehrt*, mind pedig a népfelkelés intézményét beépítették.¹⁰ Az új jogszabályok szerint a hadköteles kor a 20. évvel vette kezdetét, és a besorozottnak 19 évig kellett szolgálniuk. Ebből az aktív szolgálati idő 3, a tartalékos pedig 2 év volt, amit azután a *Landwehr* első és második osztályában még további 7-7

⁸ Die Kriegsmacht des Norddeutschen Bundes und Frankreichs. Anfang 1870. Wien, 1870. 36-41. o., továbbiakban Kriegsmacht), Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldacten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte. I. Band. Wien, 1868. 46-51, 60-65. o. (továbbiakban Kämpfe im Jahre 1866), Talbot, Gerald F.: Analysis of the Organization of the Prussian Army. Berlin. 64-67. o., A táblázat nem tartalmazza a háborúk előtt elvben mozgósítható, illetve a háborúk alatt mozgósított népfelkelő és egyéb önkéntes (szabad) csapatok létszámait. Ezekre alább a szövegben illetve a táblázatokban az egyes országok ismertetésénél tesztek utalásokat.

⁹ A szemben álló felek képességeiről, képzettségeiről és a műveletekről néhány érdekes korabeli összefoglaló munka: Adams, W. H. Davenport: The Franco-Prussian War: Its causes, incidents and consequences. Vol. I. 1872, London., Háboru-könyv., Vasárnapi Újság. 31. sz. 1870.,

¹⁰ Gelics i.m. 86. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

év követett, de végső soron a népfelkelés keretén belül valamennyi 17 és 50 év közötti állampolgár honvédelmi szolgálatra volt kötelezhető.¹¹

A hadsereg kiegészítésére rendelt éves újonckontingens mértékét 40 000, a hadsereg békelétszámát pedig 140 000 főben határozták meg. Ezt a létszámot háború esetén a tartalékosok behívásával nagyjából 200-220 000 főre lehetett felduzzasztani, de a *Landwehr* mozgósításával együtt, a teljes porosz haderő, nem számítva a *népfelkelőket*, már ekkor félmillió körülire becsülhető.¹²

1817-es mozgósítási terv		1831-es mozgósítási terv	
mobil erők (sorcsapatok és tartalékos állományuk)	166 000 fő	mobil erők (sorcsapatok és tartalékos állományuk)	324 000 fő
honvédség (2. osztály nélkül)	130 000 fő	honvédség (2. osztály nélkül) és további tartalék erők	142 000 fő
összesen	296 000 fő	összesen	466 000 fő

1817-es és 1831-es mozgósítási terv¹³

A népességhez viszonyított arányok tekintetében ez azt jelenti, hogy a 10,5 milliós Poroszország hadseregében békeidőben a lakosság 1,3%-a teljesített szolgálatot, míg nagyobb arányú mozgósítás esetén ez az arány, csupán a katonailag kiképzett polgárokat számítva is, már az 5%-ot is megközelíthette. Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy a *tilsiti béke* (tilsiti egyezmények, 1807) előtti 8,5-9 milliós Poroszország, a kantonrendszer keretén belül ennek a létszámnak a felét tudta még csak kiállítani, de azt is csak úgy, hogy abban a külföldi zsoldosokkal szemben bizonyosan kisebbséget alkotott a hazai kiegészítésű katonák száma.¹⁴

Természetesen az általános hadkötelezettség elvén belül, akárcsak a későbbiekben, ekkor is maradt néhány kivétel a szociális és egészségügyi jellegű mentességek között. A legfontosabbat az egyébként minden 17. életévét betöltött állampolgár számára biztosított 3 éves önkéntes katonai szolgálattól eltérő, 1 éves önkéntes szolgálat jelentette. Ez azon

¹¹ Jany, Curt: Geschichte der königlich Preußische Armee. 4. Band. 1807 bis 1914. Berlin, 1933. 116-117. o., Talbot i.m. 13. o., Walter, Dierk: A Military Revolution? Prussian Military Reforms before the Wars of German Unification. Forsvarsstudier. 2/2001. Oslo. 7-8. o.

¹² Jany i.m. 116-117. o., Talbot i.m. 9. o., 13-14. o.

¹³ Jany i.m. 149-150. o.

¹⁴ Lásd a tanulmány második részét Molnár Gábor: A személyi kiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeghadseregek kialakulásáig (1648-1870). II. rész. In: Hadtudományi Szemle. 2016/4. 154-182. o. (továbbiakban Molnár 2016.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

vagyonos polgárok számára volt biztosítva, akik gondoskodni tudtak saját ruházatukról és ételmezésükről. Az egyéves önkéntesek csak könnyített szolgálatot teljesítettek, amelynek kitöltése és egy sikeres alkalmassági vizsga letételét követően, a *honvédségben* (*Landwehr*) nyertek tisztí beosztást.¹⁵ Az önkéntesek adták a 140 000 fős létszám fenntartásához szükséges, és az éves újonckontingensből visszamaradó különbözetet is, miután a hadköteles korosztálynak átlagosan csak 40-50%-át hívták be tényleges szolgálatra, a maradékot pedig mintegy póttartalékként (tehát kiképzetlen tartalékként) tartották számon.¹⁶

Az 1814 és 15 között lefektetett rendszer az 50-es évek végéig már nem változott számottevően, szervezeti szempontból viszont igen fontos átszervezésekre került sor. Ezek elsősorban a magas létszáma miatt a mozgósítás szempontjából kulcsszerepet betöltő *honvédség* harcértékének növelését célozták. A problémát e tekintetben a nem mindig megfelelő katonai képességekkel rendelkező, főleg egyéves önkéntesekből álló tisztikar jelentette, akiket ezért idővel egyre inkább a hadsereg tisztjeinek a felügyelete alá helyeztek, végül pedig a *honvédség* addig különálló dandárjait is felszámolták, és azokat a hadsereg egységeivel vonták össze, így azok közös parancsnokság alá kerültek.¹⁷

Az 50-es évekre beérett szervezeti átalakítás mellett a kor másik nagy kérdése a haderőnövelés volt, melyet elsősorban a demográfiai tényezők tettek indokolttá. Poroszország népessége az 1815-ös 10,5 millióról ugyanis úgy nőtt ekkorra már 18 millióra, hogy ez a hadsereg létszámában visszatükröződött volna. A haderőnövelést nagyjából a korábbi arányok megtartásával, az újonckontingens 40 000-ről 63 000 főre tervezett növelésével, és a szolgálati idő módosításával kötötték össze. E szerint a tartalékos szolgálati időt 4 évre akarták emelni, és ezzel párhuzamosan a *honvédségi* szolgálati időt a korábbi 14-ről 9-re csökkenteni. Bár a reformtervezetet a parlament nem fogadta el, annak főbb pontjait a törvényhozás felhatalmazása nélkül is keresztülvitték, és az Ausztria elleni 1866-os háború idejére a porosz hadsereg már a *honvédség* második osztálya nélkül is 660 000 fős mozgósítható állománnyal rendelkezett.¹⁸

Reform előtti mozgósítható elvi hadilétszám		Reform utáni tervezett elvi mozgósítható hadilétszám	
mobil erők (sorcsapatok és tartalékos állományuk)	335 300 fő	mobil erők (sorcsapatok és tartalékos állományuk)	354 400 fő
tartalék erők (tartalékos állomány és újoncok)	52 200 fő	tartalék erők (tartalékos állomány és újoncok)	106 100 fő

¹⁵ Gelics i.m. 86. o., Talbot i.m. 29-33. o.

¹⁶ Talbot i.m. 14-15. o., 28-29. o., Walter 2001. i.m. 10-11. o.

¹⁷ Walter i.m. 9-10. o.

¹⁸ Kämpfe im Jahre 1866. 46-47. o., Talbot i.m. 14-15. o., Walter i.m. 9-10. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Reform előtti mozgósítható elvi hadilétszám		Reform utáni tervezett elvi mozgósítható hadilétszám	
helyőrségi csapatok (honvédség 1–2. osztálya, erőd-tüzérség stb.)	145 200 fő	helyőrségi csapatok (honvédség 1. osztálya, erőd-tüzérség stb.)	155 400 fő
összesen	532 700 fő	összesen	615 900 fő

1860-as évek reformtervezetének létszámvonatkozásai¹⁹

A háborút követően az ország tovább gyarapodott, az annektált területekkel népessége 24 millióra, a hadsereg békelétszáma pedig ehhez igazítva, 240 000 főre nőtt. Az 1867-ben porosz vezetéssel létrejött *Északnémet Szövetség* összlakossága viszont már 30 milliót számlált, és a porosz típusú hadkiegészítési rendszer bevezetésének köszönhetően, a szövetség együttes haderejének békelétszáma 315 000, teljes mozgósítható létszáma pedig már a népfelkelők nélkül is megközelítette az 1 millió főt.²⁰ A *Dél-német Szövetségbe* tömörülő többi német állam, ahol 1868-tól szintén a porosz típusú hadkiegészítési rendszer működött, még további 180 000 fő körüli mozgósítható haderővel rendelkezett, így a formálódó egységes Németország már több mint 1 millió főt tudott mozgósítani a franciák elleni háború idején.²¹ Poroszország azonban nemcsak létszám terén, de azáltal, hogy az egyébként gyengébb harcértékűnek tartott *honvéd* csapatokat gyakorlatilag a hadsereg magasabb egységeinek szervezeti keretébe tagolta, és így az állomány gyakorlatoztatása is a hadsereg egységeivel közösen történt, egy felkészítés szempontjából is értékes erőt képviselő és nagy létszámú tartalékkal rendelkezett.

2.2. FRANCIAORSZÁG

Franciaországban a restaurált monarchia nem sokkal *Napóleon* bukását követően már hozzákezdett egy új hadsereg megszervezéséhez. Az ekkor kidolgozott új rendszer alapjait, amely tulajdonképpen egészen 1872-ig meghatározta a francia hadkiegészítést, a császár egykori marsallja, *Gouvion Saint-Cyr* hadügyminiszter dolgozta ki. Bár az általános had- és honvédelmi kötelezettségek elve fennmaradt, a cél azonban egy magasabb harcértékű, „hivatásos hadsereg” kialakítása volt, amelyben így az önkéntes kiegészítés élvezett már prioritást.²²

A hadsereg kiegészítését szabályozó 1818-ban elfogadott törvény értelmében a sorsrúzással történő sorozást már csak abban az esetben alkalmazták, amennyiben a külön jogszabályokban megállapított újonckontingenst nem lehetett önkéntesekből kiállítani. A

¹⁹ Jany i.m. 227-228. o.

²⁰ Kriegsmacht. 46-47. o., Talbot i.m. 20. o.

²¹ Kriegsmacht 38-39. o., Krieg in Frankreich 1870. 36-39. o., Talbot i.m. 65-75. o.

²² Forrest, Alan: *The Legacy of the French Revolutionary Wars: The Nation-in-Arms in French Republican Memory*. Cambridge University Press. 2009. 93-94. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

hadkötelezettség 20. év betöltésével vette kezdetét, a szolgálati idő pedig 6 év volt, amit még ugyanennyi követett az úgynevezett „*veterán légiókban*”, a tulajdonképpeni tartalékban. Az ekkor megállapított újonckontingens 40 000 fő volt, míg a hadsereg létszámát 240 000 főben határozták meg.²³ Franciaország ekkoriban nagyjából 30 milliós népességgel rendelkezett, vagyis a hadsereg 0,8%-át, az éves újonckontingens pedig 0,1%-át tette ki a teljes lakosságnak. A hadköteles korba lépő 20 éves korosztályt vizsgálva pedig, azoknak nagyjából 13-15%-ának kellett a hadseregbe kerülni a létszámok biztosításához. Az újonckontingenst 1824-ben 60 000 főre, a hadsereg előírt létszámát pedig 400 000 főre emelték, amely az előbbi arányoknak nagyjából a másfélszeresével járt volna együtt, ezt a haderőnövelést azonban nem sikerült végrehajtani.²⁴ Ez a kísérlet egyébként szorosan összefüggött a tartalékos rendszer nem megfelelő működésével is, melyet – miután az gyakorlatilag nem funkcionált – felszámolták, az aktív szolgálati időt pedig 6-ról 8 évre emelték.²⁵

Az 1830-as forradalmat követően aztán újabb fordulat következett, és elsősorban *Soult marsall* munkájának köszönhetően a *Saint-Cyr* által kidolgozott rendszert némiképp módosították. Ezúttal a hadkötelezettség elvére helyeződött a hangsúly, de a sorozás mértékét csak annyira terjesztették ki, hogy az önkéntesek felfogadásával kombinálva is biztosítani tudja az akkor már 80 000 főre emelt újonclétszámot. Ez akkoriban a 20 éves hadköteles korosztály 27–29%-ának behívását jelentette. Visszaállították a tartalékos rendszert is, ezért az aktív szolgálati időt 5 évre csökkentették, amit aztán 2 éves tartalékos szolgálat követett.²⁶

Ugyanebben az időszakban került sor a külföldiek katonai szolgálatára vonatkozó szabályozásra is. Amint azt már említettük, az 1789-es forradalom idején a külföldi ezredeket feloszlatták, illetve francia ezredeké szervezték át, a *forradalmi és napóleoni háborúk* alatt azonban a külföldiek száma újra megugrott, és néhány külföldi ezred a *restauráció* idején is fennmaradt, illetve újjászerveződött. Az 1830-as forradalmat követően azonban végleg kizárták a külföldieket a hadseregből, és innentől kezdődően már csak a gyarmatokon állomásoztatott *Idegen Légiókban* szolgálhattak, melynek csapatai külön jogszabályi felhatalmazás nélkül, nem léphettek Franciaország területére.²⁷

A *Soult* féle rendszer az elkövetkező három évtizedben sem változott már számottevően, még annak ellenére sem, hogy időközben jelentős politikai fordulatokra került sor, és így Franciaország királyságból köztársasággá, majd újra császársággá alakult át. A kiegészítés továbbra is a sorozás és a toborzás kombinációján alapult. A statisztikák szerint a

²³ Balfour: On the military conscription of France. In: Journal of the Statistical Society of London. Vol. 30/2. (216-292. o.) 218. o., Forrest i.m. 93. o.

²⁴ Vö. Balfour i.m. 218-220. o., 225. o.

²⁵ Porch, Douglas: The French Army Law of 1832. In: The Historical Journal. Vol. 14. 1971. (751-769. o.) 753-754. o.

²⁶ Balfour i.m. 238. o., Forrest i.m. 98. o., Porch i.m. 754-756. o.

²⁷ Balfour i.m. 219. o., David, Jordan: The History of the French Foreign Legion from 1831 to the Present Day. Spellmount. 2005. 6-8. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

60-as évek végéig az éves újonckontingensen belül a sorozottak aránya 40-60%, míg az önkénteseké mindvégig kevesebb mint 20% volt, a fennmaradó részt pedig a „helyettesek”, illetve a továbbszolgálok alkották. Utóbbiak számát tekintve komoly előrelépést jelentett, hogy csupán a 60-as évek első felében annyian hosszabbították meg katonai a szolgálati szerződésüket, mint az azt megelőző két évtizedben.²⁸ A „hivatásos hadsereg” kialakítása felé tehát végre sikerült komoly előrelépést tenni.

Periódus		Önként jelentkezők száma	Továbbszolgálók száma	Sorozottak száma	Helyettesek száma
1842- 49	összesen	326 950 fő (11,7%)	99 400 fő (3,5%)	1 625 770 fő (58,3%)	736 260 fő (26,4%)
	éves átlag	40 875 fő	12 425 fő	203 221 fő	92 033 fő
1850- 59	összesen	634 710 fő (17,5%)	282 660 fő (7,8%)	1 785 210 fő (49,3%)	914 830 fő (25,2%)
	éves átlag	63 471 fő	28 266 fő	178 521 fő	91 483 fő
1860- 65	összesen	404 460 fő (16,2%)	554 900 fő (22,2%)	1 281 980 fő (51,5%)	247 150 fő
	éves átlag	67 410 fő	92 483 fő	213 663 fő	41 192 fő (9,9%)

A francia hadsereg személyi állományának összetétele az 1842-65 közötti időszakban²⁹

Franciaország népessége ekkor már 38 milliót számlált, míg a hadsereg létszáma időközben 400-420 000 fő között mozgott, azaz a teljes népességhez viszonyítva 1-1,1%-ot tett ki. Az éves újonckontingens mértéke az 50-es évek közepétől a *krími* és a *második itáliai háború* miatt többször is változott. Egyes években 140 000 fő volt, majd 100 000 főben állapodott meg. Ez nagyjából a teljes lakosság 0,26-0,36%-ának, és változó mértékben, a hadköteles korosztály 30-46%-ának az igénybevételét követelte volna meg, de miután a létszámok nem teljesültek, így nagyjából a korábbiakhoz hasonló arányokkal számolhatunk.³⁰

A hadsereg igazi gyengepontját a megfelelő tartalékos rendszer hiánya jelentette. A tartalékosok létszáma az 1850-es évek végéig ugyanis csak úgy tudta tartani a szintet az éves újonckontingenssel, illetve bizonyos időszakokban azt meghaladni, hogy a tartalékállományban mindössze 1-2%-át (!) alkották a szolgálati idejüket kitöltő, tehát kiképzett katonák, egyébként pedig tényleges szolgálatra be nem hívottakból, és a sorköteles korhatáron túllépett, kiképzetlen egyénekből állt, akiket csak az állománylistákon vezettek. Az aktív szolgálati idejüket kitöltők aránya csak a 40-es évek közepén közelítette meg a tartalékál-

²⁸ Balfour i.m. 236-237. o.

²⁹ Uo.

³⁰ Balfour i.m. 237. o., 291. o.,

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

lomány felét, és csak egy nagy visszaesést követően, a 60-as évek elejére emelkedett 70%-ra, de ez az arány néhány éven belül már 10% körülire csökkent.³¹ Abszolút számok tekintetében sem volt jobb a helyzet, és láthatóan Franciaország minden nagyobb volumenű háborúja a tartalékállomány szinte teljes felemésztésével járt együtt. Az *első itáliai háborút* követően az eredeti 86 300 fős tartalékból 15 000, a *krími háború* idején csúcsot jelentő 158 000-ból 39 400, a *második itáliai háború* előtti 208 800-ból pedig csak 11 700 maradt.³²

Periódus		Sorszolgálati idejüket kitöltött tartalékosok száma	Kiképzetlen tartalékosok száma	Sorkatonai szolgálatukat töltő szabadságolt állomány
1843-49	éves átlag	3025 fő	54 664 fő	csak 1845-ben volt szabadságolt tartalékos állomány, összesen 10 900 fő
	legalacsonyabb létszám (év)	49 fő (1848)	13 893 (1849)	
	legmagasabb létszám (év)	35 900 fő (1842)	86 263 (1848)	
1850-59	éves átlag	314 fő	63 485 fő	1857: 87 609 fő 1858: 161 261 fő 1859: 135 407 fő
	legalacsonyabb létszám (év)	80 fő (1859)	10 723 fő (1857)	
	legmagasabb létszám (év)	904 fő (1851)	157 589 fő (1854)	
1860-65	éves átlag	50 722 fő	94 833 fő	csak 1860-ban volt szabadságolt tartalékos állomány, összesen 64 471 fő
	legalacsonyabb létszám (év)	71 fő (1860)	20 946 fő (1860)	
	legmagasabb létszám (év)	107 471 fő (1861)	175 246 fő (1865)	

A francia hadsereg tartalékos állománya az 1843-49 közötti időszakban³³

A francia hadsereg mozgósítási potenciáljának növelése, amely megfelelő tartalék nélkül megoldhatatlan volt, különösen az 1866-os porosz-osztrák háborút követően vált egyre inkább sürgetőbbé. A problémát 1868-ban a tartalékos szolgálati idő 4 évre emelésével, valamint az úgynevezett *Mobil Nemzeti Gárda* felállításával próbálták meg orvosolni, amely a porosz *honvédséghez* hasonló szerepet volt hivatott betölteni. Állományát a tényleges szolgálatra be nem hívott személyekből töltötték fel, akik a gárdában 5 évig szolgáltak, és

³¹ Balfour i.m. 276. o., 291. o.

³² Balfour i.m. 276. o.

³³ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

ezen időszak alatt évi két hetes gyakorlatozáson kellett részt venniük.³⁴ A *Niel marsall* nevéhez köthető reformra azonban már későn került sor, és csak a poroszoktól elszenvetett 1871-es vereséget követően sikerült a francia hadsereget már a modern keretrendszer elveinek megfelelően átalakítani. Ezzel egyidőben pedig be is bizonyosodott, hogy a „hivatásos hadsereg” koncepció még nem időszerű.

Az 1872-73-as haderőtörvények, kihangsúlyozva az általános hadkötelezettség elvét, a szolgálati időt 20 évben határozták meg, amelyből 5-öt az aktív hadseregben, 4-et a tartalékban, újabb 5 évet a területi hadseregben (honvédség), végül pedig 6 évet ennek tartalékában kellett kitölteni. Az éves újonckontingens mértékét az elkövetkező években 130-145 000 fő között határozták meg, de gazdasági okokból azt két „porcióra” bontották; a besorozottak 60-70%-át 4-5 évig, a többit pedig csak 6-12 hónapig tartották ténylegesen fegyverben, a fennmaradó időszakot pedig inkább esetben tartalékban kellett kitölteni. A területi hadsereg alakulatai békeidőben csak időszakos, kétszer kéthetes gyakorlatozásra vonultak be, háborúban pedig, mint megszálló csapatok tevékenykedtek. Az 1870-es évek közepére kialakult rendszer szerint a békelétszám 440 000 fő körüli volt, amelyet a tartalékkal nagyjából a duplájára lehetett növelni, teljes mozgósítás esetén pedig, a területi hadsereggel kiegészülve, a fegyveres erők maximális létszáma már a 1,5 milliót is meghaladta.³⁵

2.3. AUSZTRIA

A *császári-királyi hadsereg* hadkiegészítése a *napóleoni háborúkat* követően elsősorban szervezeti átalakulásokon esett át, amely főleg a kiegészítő *ezredkörzetek* áttrajzolását érintette, a rendszer lényege azonban nem változott, és így megmaradtak a különböző regionális különbségek is. A birodalom nagyobbik részében, vagyis az osztrák, a cseh és a lengyel *örökös tartományokban*, továbbra is az összeíráson alapuló hadkiegészítés volt a csapatok kiegészítésének elsődleges módja. A jelzett területeken az újoncozást ekkor már a 19 és 29 év közötti korosztályokból folytatták, a szolgálati idő pedig 14 év volt.³⁶ A kiegészítés alapjául szolgáló katonai összeírást és az újoncozást rendszerint 3 évente végezték, amely többek-között azzal is összefüggött, hogy a sorkatonai szolgálatra behívottakat 3-4 évnyi tényleges szolgálatot követően határozatlan időre szabadságolták.³⁷

³⁴ Krieg in Frankreich 1870. 39-41. o., Forrest i.m. 106-107. o.

³⁵ Vö. Köppen, Fedor von: The Armies of Europe. London, 1890. 46-47. o., Lamu, Etienne Marie Victor: L'armée et la démocratie. Paris, 1885. 175-179. o., Porch, Douglas: The March to the Marne. The French Army 1871-1914. Cambridge University Press, 1981. 28-29. o., Upton, Emory: The Armies Europe & Asia: embracing official reports on the armies of Japan, China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England. 1878. 225-226. o., 231-238. o.

³⁶ Müller, Franz: Die kaiserlich-königliche Armee seit Errichtung der stehenden Heere bis auf die neueste Zeit. I. Band. Prag, 1845. 351-352. o.

³⁷ Dub, August: Das kaiserlich königliche österreichische Linien Infanterie-Regiment. Eine Darstellung seiner Organisation, Verwaltung und der Geschäftspraxis. Wien, 1851., 224-225. o., Komlós, John: A Habsburg-hadsereg újoncozási módszerei a XVIII-XIX. században. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1987/1. (733-743. o.) 733. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Ezen a területeken mintegy tartalék gyanánt megmaradt a honvédség (*Landwehr*) intézménye is, és a kiegészítési ezredkörzetekben előírászerűen 2-2 adminisztratív *honvéd* zászlóaljat tartottak számon, melyek közül az első elvezényelhető volt, a másodikat pedig csak területvédelmi feladatok ellátására vették igénybe. Az állományt a szolgálati idejüket kitöltött katonák, illetve a hadköteles, de tényleges szolgálatra be nem hívott egyének alkották, aki közül előbbiek 40, utóbbiak 45 éves korukig voltak *honvédségi* szolgálatra kötelezhetőek. Békében csak a törzstisztek teljesítettek szolgálatot, az állományt pedig csak éves szemlékre, illetve gyakorlatozásra hívták be, a valóságban azonban a *honvédség* intézménye csak az állománylisták vezetésére korlátozódott, és az gyakorlatilag nem funkcionált.³⁸

A birodalom többi tartományában még ilyen szinten sem került sor a *honvédség* felállítására, de a hadkiegészítés egyéb módon is különbözött az itt leírtaktól. *Tiroiban*, valamint az újonnan szerzett *italiai tartományokban* például csak a 20-25 év közötti korosztályokból újoncoztak, és a szolgálati idő is csak 8 évig tartott. *Tiroiban* továbbra is megmaradt a *milícia és népfelkelés* intézménye, amelyet a tartományt ért támadás esetén lehetett mozgósítani.³⁹ Ehhez hasonló milícia intézmények léteztek azokban a *tengermelléki régiókban* is, melyekből a *haditengerészet* számára újoncoztak.⁴⁰

határőrvidék	szolgálati osztályok	21 750	trieszti milícia és görzi népfelkelés	8 700
	irreguláris csapatok	4 000		
tiroli és elővidéki erők	milícia	6 200	dalmáciai milícia	22 000
	önkéntes vadász csapatok	2 700		
	népfelkelés	36 400		
egyéb önkéntes szabadcsapatok	9 300			
összesen	111 050 fő			

A helyi szerveződésű milícia és egyéb irreguláris önkéntes csapatok létszáma 1866-ban⁴¹

A *magyar korona országaiban*, ahol a kiegészítés továbbra is toborzással, illetve tartományi újoncozással folyt, illetve opcionálisan a *nemesi felkelés* intézménye is élt még, eltekintve az alkalmi szabályozásoktól, a szolgálati idő egészen 1843-ig határozatlan idejű

³⁸ Dub i.m. 237. o., Horsetzky, Adolf von: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Wien, 1905. 369-370. o., Müller i.m. 69-71. o., 353. o.

³⁹ Lamberg Ferenc: Még egy Terra Incognita. Ismeretek' s tudnivalók az ausztriai birodalom nem-magyar tartományairól. Pozsony, 1841. 149. o., Müller i.m. 353-355. o., Wrede, Alphons Freiherr von: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. I. Band. Wien, 1898. 107. o.

⁴⁰ Horsetzky i.m. 369. o., Lamberg i.m. 149. o., Wrede i.m. 107. o.

⁴¹ Gömör Gusztáv: Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1893. (394-411. o.) 411. o., Kämpfe im Jahre 1866. 64-65. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

maradt, és csak ekkor szállították le 10 évre.⁴² A *Katonai Határőrvidéken* is megmaradtak a korábbi kiegészítési módszerek, és így elvileg valamennyi 17-50 év közötti férfi hadköteles volt, amin túl még a 60. év betöltéséig helyőrségi szolgálat teljesítésére kötelezhetőek voltak.⁴³

A hadsereg létszáma 1815 és a *48-as forradalmakat* követő nagy átszervezések közötti időszakban 200-250 000 fő között mozgott, míg a népesség ugyanebben az időszakban 30-ról 38 millió körülire nőtt. Szélső értékekkel számolva tehát a népesség 0,5-0,8%-a szolgált a hadseregben, míg ugyanez az arány a katonai szolgálatra kötelezhető korosztályok tekintetében, eltekintve most a regionálisan különbségektől, egy a 20-as évekre vonatkozó statisztikai becslés alapján nagyjából 4-6% közé tehető.⁴⁴

A *48-as forradalmak és szabadságharcok* leverését követően a közigazgatást centralizálták, és a birodalmat koronatartományokra osztották. Ezzel párhuzamosan vette kezdetét a hadkiegészítési rendszer egységesítése is, bizonyos regionális különbségek ugyanakkor továbbra is megmaradtak. Az új kiegészítési rendszert egy 1853-ban elfogadott rendelet szabályozta, amely már az általános hadkötelezettség elvét is kimondta, igaz, bizonyos mentességeket, valamint a helyettesítés és a szolgálat pénzbeli megváltásának opcióját továbbra is garantálta. Mindezek ellenére a hadkötelesek körét még így is jelentősen kiszélesítették, miután az új rendelet hatálya már a magyar korona országaiból kialakított koronatartományokra is kiterjedt.⁴⁵ A *honvédséget* felszámolták, és helyette bevezették a tartalékos rendszert, amellyel a szolgálati időt 10 évre módosították. Ebből 8 év volt az aktív szolgálat ideje, 2 év a tartalékosé, de gazdasági okokból az aktív szolgálaton lévő katonákat rendszerint 2-3 év tényleges szolgálat után szabadságolták. A hadköteles korhatár a 20-26 közötti korosztályokra terjedt ki, önkéntes katonai szolgálatot pedig a 17 és 36 év közöttiek vállalhattak.⁴⁶ Az átszervezéseket követően a hadsereg békelétszáma papíron nagyjából 330 000 főt tett ki, míg a kiegészítésére rendelt éves újonckontingens az 50-es években átlagosan 85 000 fő között mozgott.⁴⁷ Ez a haderőnövelés az akkori demográfiai adatokkal számolva azt jelentette, hogy a békelétszám megközelítette a népesség 1%-át, az időközbeni területi veszteségek miatt ugyanis a lakosság száma még némiképp csökkent is.⁴⁸

⁴² Berkó István: Az 1848-49. évi szabadságharc hadkiegészítése. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 1957/1-2. (204-226. o.) 205. o.

⁴³ Lamberg i.m. 148-149. o., Müller i.m. 358-359. o. Schwicker, J. H.: *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*. Wien und Teschen, 1883. 268. o.

⁴⁴ Gömörö i.m. 408-409. o., Horsetzky i.m. 370. o., Lassú István: *Az austriai birodalomnak statistikai, geographiai és históriai leírása*. Buda, 1829. 191. o.

⁴⁵ *Der Krieg in Italien 1859*. I. Band. Wien, 1872. (továbbiakban *Krieg 1859*) 26. o., Zachar József: *Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 1977/2. (163-178. o.) 166. o.

⁴⁶ *Krieg 1859*. 31. o., Schwicker i.m. 342. o., Wrede i.m. 108-109. o., Zachar i.m. 166. o.

⁴⁷ Horsetzky i.m. 451. o., 490-491. o., Konek Sándor: *Az ausztriai birodalom jelesen a magyar korona országainak statistikai kézikönyve*. Pest, 1865. 637-638. o., *Krieg 1859*. 31. o., Zachar i.m. 166. o.

⁴⁸ Balfour i.m. 225. o., Konek Sándor: *Az Ausztriai-Magyar Monarchia Statistikai Kézikönyve*. Pest, 1868. (továbbiakban *konek 1868*) 63. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Újabb reformokra az 1866-os vereséget követően került sor, és az 1868-ban elfogadott, most már *Osztrák-Magyar Monarchia* néven átszervezett birodalom közös haderejének kiegészítését a porosz minták alapján rendezték. A jogszabályok értelmében hadkötelezettség továbbra is a 20. évvel vette kezdetét, a szolgálati idő pedig 10 év volt, amely 3 évi tényleges, és 7 éves tartalékos szolgálatra oszlott. A hadsereg mellett új fegyveres erőként felállították a honvédséget is (az osztrák *Landwehrt* és a magyar *Honvédséget*), amelyben részben a közös hadseregben kiszolgált katonák további 2, a közvetlenül a honvédségbe sorozottak pedig 12 évig szolgáltak, ez azonban már csak időszakos gyakorlatoztatást jelentett, a honvédállományt ugyanis békében szabadságolták, és csak a törzset tartották egyben. A törvények lehetőséget biztosítottak a népfelkelés elrendelésére is, amelynek felső korhatárát a 60. évben állapították meg.⁴⁹ A *Kiegyezést* követően vette kezdetét a *Katonai Határőrvidék* felszámolása is, ez azonban még hosszú ideig elhúzódott, továbbá a tiroli és a tengeremelléki sajátos milícia intézmények is fennmaradtak még.⁵⁰ Az 1868-as haderőreform célja egy 1 milliós hadilétszám elérése volt, amelyből előírászerűen a közös hadsereg 800 000, a honvédség 200 000, az ezek kiegészítésére rendelt éves újonckontingens pedig 100 000 fő volt.⁵¹

2.4. NAGY-BRITANNIA

Nagy-Britanniában a *napóleoni háborúk* alatt kérésztül vitt hadügyi reformokat szintén nem állandósították, és a hadkiegészítési rendszert, kisebb módosításoktól eltekintve, gyakorlatilag a 18. századi alapokra helyezték vissza. A háború alatt ideiglenesen felállított *helyi miliciákat* és *önkéntes csapatokat* felszámolták, illetve utóbbiak közül csak a lovas egységeket (*Yeomanry*) tartották meg.⁵² A leglátványosabb visszafejlődés a „*reguláris*” *milícia* tekintetében mutatkozott meg, amely a *napóleoni háborúk* utolsó 10 évében gyakorlatilag a hadsereg legjelentősebb utánpótlásává, kvázi tartalékává alakult át, de a háborút követően szinte megszűnt létezni.

A békét követő évtizedben mindösszesen csak két alkalommal hívták be a milicistákat gyakorlatozásra, tényleges mozgósításukra pedig csak 1830-ban, az európai forradalmi hullám idején került sor.⁵³ Jelentőségének visszaesésével kiegészítésük is megváltozott, és azt 1835-ben önkéntes alapokra helyezték. A *milícia* hanyatlása szorosan összefüggött az 1815-öt követően kialakult külpolitikai helyzettel is, hiszen Nagy-Britanniát a kontinens konfliktusai a század közepéig legfeljebb csak közvetett módon érintették, így honvédelmi szempontból nem volt rájuk szükség, rendvédelmi feladataik ellátására pedig, az 1830-as

⁴⁹ Konek 1868. 711-714. o., Zachar i.m. 175. o.

⁵⁰ Konek 1868. 715-717. o., Rothenberg, Gunther: *The Army of Francis Joseph*. Purdue University Press. 1981. 85. o.

⁵¹ Zachar i.m. 175. o.

⁵² Fortescue, J. W.: *A History of the British Army*. Vol. I-XIII. 1899-1930. (Vol. XI.) 60. o.

⁵³ Fortescue (Vol. XI.) 99-100. o, 448. o., 461-462. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

mozgósítástól eltekintve, elégségesnek bizonyultak a *lovass önkéntes csapatok* is, akik létszáma ekkoriban nagyjából 57 000 főt számlált.⁵⁴

A parlament a hadsereg létszámát a demobilizációt követően a 40-es évekig bezárólag 80-90 000 fő között tartotta, és csak ezt követően döntöttek a létszám növelése mellett.⁵⁵ A kiegészítés alapjaiban nem változott; a jelentkezők 1829-ig választhattak a határozatlan és a határozott idejű szolgálat között, amely utóbbi esetben a gyalogságnál 7, a lovasságnál 10, a tüzérségnél pedig 12 év volt, a jelzett időponttól azonban a határozott idejű szolgálati időt megint csak kivették a rendszerből.⁵⁶ Utóbbi döntés természetesen a jelentkezők számának visszaeséséhez vezetett, amit még a viszonylag magas népszaporulat sem tudott kompenzálni.

A népesség 1815 és 30 között hiába emelkedett ugyanis 18-ról 24 millióra, ami a fenti létszámmal összevetve a népességnek nagyjából 0,33-0,37%-ának az igénybevételét követelte meg, a jelentkezők száma még így is elmaradt az elvárttól.⁵⁷ Az újonchiány a határozatlan idejű szolgálati idő mellett jelentősen összefüggött az ipari fejlődéssel is, amely új munkahelyeket teremtve, egyre több olyan személy számára biztosított megélhetést, akiknek korábban az elsődleges alternatívát a hadsereg jelentette.

Bár ezek a tendenciák másutt is jelen voltak, de miután Nagy-Britanniában a hadsereg kiegészítése önkéntes alapon működött, és az ipari fejlődés is itt volt a legjelentősebb, így itt ez sokkal hatványozottabban jelentkezett. Jól látható ez a hadsereg összetételéből is, amelynek több mint felét az iparilag fejletlenebb Írországból és Skóciából toborzott legények alkották, holott Anglia és Wales népessége ennek a két területnek nagyjából a másfélszeresét tette ki.⁵⁸ Az önként jelentkezők hiánya különösen az 40-es évek végére vált egyre inkább problémássá. A külpolitikai helyzet eszkalálódásával a haderő növelése vált szükségessé, viszont a két legfontosabb kiegészítési területen éppen ekkoriban nőtt a gyarmatokra történő kivándorlás mértéke.⁵⁹ A parlament ezért a határozott idejű szolgálati idő újbóli bevezetése mellett döntött, amelyre 1847-ben került sor. Az akkori szabályozás szerint ezt a gyalogságnál 10, a többi fegyvernemnél pedig 12 évben határoztak meg, és a hivatásos hadsereg megteremtését célozva, azoknak, akik vállalták szolgálati idejük 21 évig történő kiterjesztését, a leszerelést követően nyugdíjat is biztosítottak.⁶⁰

Ez a lépés némiképp már a tartalékos rendszer felállításával is összefüggött, ezt megelőzően ugyanis már elfogadásra került egy olyan törvény is, amely előírta, hogy a nyugdí-

⁵⁴ Clode Charles M.: *The Military Forces of the Crown; Their Administration and Government*. Vol. I-II. London, 1869. (Vol. I.) 282-283. o., 305. o., Fortescue (Vol. XI.) 60. o., 103-104. o.

⁵⁵ Clode (Vol. I) 275. o., 400. o.

⁵⁶ Clode (Vol. II) 30-31. o., Raugh, Harold E.: *The Victorians at War, 1815-1914*. An Encyclopedia of British Military History. ABC-CLIO. 2004. 209. o.

⁵⁷ Balfour i.m. 225. o., Fortescue (Vol. XI.) 8. o.

⁵⁸ *An Account of the Scottish Regiments with the Statistics of Each, from 1808 to March 1861*. Edinburgh, 1862. 39-40. o., Raugh i.m. 22. o.

⁵⁹ Raugh i.m. 22. o.

⁶⁰ Clode (Vol. II.) 30. o., French, David: *Military Identities. The Regimental System, the British Army, and the British People, c. 1870-2000*. Oxford University Press. 2005. 10. o., Raugh i.m. 209. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

jazott katonákat, mintegy tartalékként számon tartva, szükséghelyzetben újra behívhatják. A 47-es törvény előtti időszak, valamint a még mindig hosszú szolgálati idő miatt azonban a nyugdíjazottak száma nemcsak hogy rendkívül alacsony, mintegy 15-20 000 fő volt, de korosztály tekintetében is főleg a már 40. életévét betöltött veteránokból állt.⁶¹ Az egyre inkább nyomasztó létszámihiányt az 50-es években végül is a *napóleoni korszakból* megismert minták alapján kompenzálták. Elsőként a *milíciát* szervezték újjá, és az 1852 és 54 között elfogadott *miliciatörvények* eredményeként egy 110 000 fős *milíciát* állítottak fel. Kiegészítése toborzással történt, de jelentős létszámihiány esetén a törvények továbbra is biztosították a sorshúzás elrendelésének opcióját. A szolgálati idő kezdetben 5, majd 6 év volt, amely egy hosszabb, néhány hónapos kiképzésből, valamint évi párhetes gyakorlatozásból állt.⁶² Bár a hadseregnek a milíciából történő kiegészítésére vonatkozóan ezúttal nem születtek olyan specifikus törvények, mint korábban, a *krimi háború* alatt azonban még így is, nagyjából 30 000 milicista átjelentkezésével lehet számolni.⁶³

A *miliciareformot* az önkéntes csapatok 1859-ben történő újjászervezése követte, melyek innentől kezdve már a *milíciához* hasonlóan, a reguláris erők egyfajta (területvédelmi) tartalékát képezték. Az önkéntesek közvetlen előljáróikat maguk választhatták meg, és az éves szemle mellett előírt gyakorlatoztatásuk ideje is kevesebb volt.⁶⁴ A *milícia és az önkéntes csapatok* együttes létszáma a 60-as évekre már a 300 000 főt is meghaladta, vagyis a honvédelem kérdését, tekintettel a brit haditengerészet primátusára, gyakorlatilag sikerült rendezni, és így a hadsereg elvezényelhetőségének mértékét is növelni. Ezek a lépések utóbb nagyon fontosnak bizonyultak, miután a brit hadsereg keretrendszerű fenntartásának kialakítása a *milícia és az önkéntes csapatok* nélkül nem valósulhatott volna meg.

hadsereg	184 000		
tartalékos erők	pótcsoportoknál	12 000	tartalékos erők összesen: 336 600 fő
	hadsereg tartalék	2 000	
	nyugdíjazottak	13 300	
	milícia	115 800	
	önkéntes erők	193 500	
összesen	520 600 fő		

*A brit hadsereg és tartalékos erői az 1860-as évek közepén*⁶⁵

⁶¹ Clode (Vol. I.) 341. o., 583. o., Trench, F.: The Army Enlistment Bill of 1870' Analysed and Discussed with a Retrospective Sketch of Army Enlistment and Army Reserve. Macmillan and Co. London, 1870. 1-5. o., 14. o.

⁶² Clode (Vol. I.) 282-283. o., French i.m. 11. o., Thomson, Byerley H.: The Military Forces & Institutions of Great Britain and Ireland: Their Constitution, Administration, and Government, Military and Civil. London, 1855. 240-245. o.

⁶³ Clode (Vol. I.) 308. o., Köppen i.m. 16. o., Raugh i.m. 237. o.

⁶⁴ Clode (Vol. I.) 334-336. o., Raugh 333. o.

⁶⁵ Clode (Vol. II.) 579-583. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

A döntő fordulatot e tekintetben itt is a 70-es évek reformjai hozták meg. Az első jelentős lépést a szolgálati idő módosításával összefüggő azon 1870-es jogszabály (*Army Enlistment Act*) jelentette, amely a 12 éves szolgálati időt 6 évnyi aktív, és 6 évnyi tartalékos szolgálati időszakra bontotta, de meghagyta a nyugdíjazással összefüggő, annak 21 évig történő kiterjesztésének lehetőségét is.⁶⁶ Ezt követte az úgynevezett „*lokalizációs törvény*” (*Localization Act*), amely alapján a Brit-szigeteket 66 katonai kerületre osztották. A kerületek 1-1 gyalogdandár parancsnokságát alkották, melyek alá előírás szerűen 2 reguláris- és 2 *milícia zászlóalj* tartozott, melyeket még a kerülethez tartozó *önkéntes csapatok* egészítettek ki, és egyben hadkiegészítési körzetekként is működtek. A törvények következtében a *milícia és az önkéntes csapatok* a hadsereg felügyelete alá kerültek, gyakorlatotzatásuk pedig már a reguláris erőkkel közösen történt, ahová át is jelentkezhettek.⁶⁷ Miután a kiegészítés továbbra is teljesen önkéntes alapon működött, illetve a sorozás elrendelésére csak szükséghelyzetben volt lehetőség, ezért az önként jelentkezők számának növelése érdekében felszámolták a tiszt helyek pénzben történő árusításának gyakorlatát, a testi fenytést, továbbá jelentősen lecsökkentették a gyarmati helyőrségek számára a Brit-szigetéről történő toborzást is, és a gyarmatok védelmét – leszámítva Indiát – gyakorlatilag a gyarmati kormányzatok hatáskörébe utalták.⁶⁸ A 70-es évek közepére a brit hadsereg békelétszáma 200 000 fő körüli létszámban állapotodott meg, amit még a *honvédelmi erők (a milícia és az önkéntesek)* további 300 000 fővel egészítettek ki, a teljes mobilizációs erő pedig 680 000 főre becsülhető.⁶⁹ Bár a hadsereg közvetlen tartalékállománya viszonylag kicsi volt, de a *napóleoni korszakból* megismert minták alapján ezt a *milícia* jelentős mértékben kompenzálni tudta, és a hadsereg által nyert „*újoncok*” harmadát valójában a már kiképzett milicisták alkották.⁷⁰

2.5. OROSZORSZÁG

Oroszországban a hadkiegészítési rendszer főbb vonalaiban egészen az 1870-es évekig megőrizte a *napóleoni háborúk* alatt kialakult struktúrákat. Az orosz hadsereg az 1815-ös békét követően feltűnően magas, 800 000 fő körüli létszámon állapotodott meg. Ez a létszám egyben béke- és hadilétszámnak is tekinthető, tartalékos rendszer ugyanis nem létezett. A létszámontartás éves szinten mintegy 80 000 újonc behívását követelte meg, és a kvóta-rendszer alapján történő újoncozás az 1815 utáni két évet leszámítva már éves gyakorlattá vált.⁷¹

A nagy létszámú hadsereg fenntartásából következő, az államgazdaságot rendkívül mértékben terhelő kiadások mértékét, eleinte a korábbi határörtelepek és a még fennálló

⁶⁶ Raugh i.m. 297–298. o.

⁶⁷ French i.m. 14-15. o., Raugh 82–83. o.

⁶⁸ French i.m. 13-14. o., Raugh i.m. 175-176. o.

⁶⁹ Upton i.m. 250-254. o.

⁷⁰ French i.m. 214. o.

⁷¹ Kagan, *The Military Reforms of Nicholas I. The Origins of Modern Russian Army*. St. Martin's Press. New York, 1999. 11. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

kozák hadak mintájára felállított katonai telepek intézményével igyekeztek csökkenteni. Ezeken a telepeken a katonák maguk gazdálkodtak, és az ellátásukhoz szükséges javakat maguk állították elő.⁷² A telepítés folyamata eleinte csak a már meglévő reguláris ezredek állományának egy részét érintette, idővel azonban már állami parasztokat, illetve a telepek szomszédságában élő egyéneket is bevontak a rendszerbe, jelentősen túlmutatva ezzel az eredeti célon. A telepítettek szigorú előírások alapján éltek minden napjaikat, robotmunkákat végeztek, házasságot csak kijelölés alapján köthettek, a telepek létszámfenntartása, illetve a rendszer kiszélesítése érdekében pedig valóságos demográfiai szabályozást szabtak meg, amely alapján feleségeiknek évente egy gyermeket kellett szülniük, akiket azután szintén katonának neveltek. A telepeken uralkodó rossz életkörülményekből fakadóan azonban a rendszer életképtelenség bizonyult, és idővel a telepések számát már csak újoncozással tudták fenntartani, ami így az egész rendszer létjogosultságát megkérdőjelezte, hivatalosan azonban csak a *krími háborút* követően számolták fel.⁷³

A gazdasági szempontok mellett jelentős problémát jelentettek még a hadsereg mobilizációs nehézségei is. A birodalom nagy kiterjedése miatt belső rendjének és határainak a védelme, hiába működött közre utóbbiban még mintegy 100 000 kozák és ázsiai irreguláris, még így is csak a hadsereg felének az elvezényelhetőségét tette lehetővé. Az ebből, valamint a tartalékos rendszer hiányából következő hátrányok az 1828-29-es török háború idején is megmutatkoztak, amely a 30-as években egy valóságos hadügyi reformkorszakot indított el.⁷⁴ Ezek egy része közvetlenül az újoncozás rendszerével összefüggően, és annak humánusabbá tételét célozta. Így például faluközösségek jogot nyertek arra, hogy választott elöljárók által képviseltethessék magukat a sorozáson, de számos egészségügyi rendelkezésre is sor került, melyekkel jelentősen sikerült visszaszorítani a halálozások és a dezertálások mértékét is.⁷⁵ Keresztülvittek egy területi reformot is, és 1834-ben a birodalom európai tartományai fölött két magasabb területi egységet, „fél” állítottak fel, amely a hadkiegészítés adminisztrációjának leegyszerűsítését célozta olyan módon, hogy ezekről évente, váltásban újoncozzanak. A területi megosztást a népesség számához viszonyítva hajtották végre, vagyis minden „fél” elvileg ugyanannyi lakost számlált. Ennek megfelelően a szokásos katonaaállítás kvótát is ehhez igazították, amelyet így 1:1000 arányban rendszeresítettek, és bár nem mindig az előírt módon működött, de egészen a *krími háborúig* fennmaradt.⁷⁶

⁷² Kagan i.m. 33. o., Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: Oroszország története. Pannonica. 2001. 331. o.

⁷³ Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század története. Comenius. Pécs, 2005. 218-219. o., 243. o., Keep, John L. H.: Soldiers of the Tsar. Army and society in Russia 1462–1874. Clarendon Press. Oxford, 1985. 282-295. o.

⁷⁴ Kagan i.m. 89. o., 223. o.

⁷⁵ Curtiss, John Shelton: The Russian Army Under Nicholas I. 1825-1855. Duke University Press. 1965. 233-234. o., Kagan i.m. 232. o., Keep i.m. 328. o.

⁷⁶ Curtiss i.m. 234. o., Keep i.m. 327-328. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Kiseb mértékben, de kiszélesítették a hadkötelesek körét is; a zsidókat már 1827-ben hadkötelessé nyilvánították, 1834-ben azonban ezt már a lengyelekre, és egyes kozák csoportokra, valamint a katonai telepek egy részére is kiterjesztették, habár ez még mindig nem jelentett jelentős elmozdulást az általános hadkötelezettség irányába.⁷⁷ Oroszország népessége ekkoriban 47 milliót számlált, amiből nagyjából 16-17 millió volt azoknak a száma, akik az összeíró rendszer keretén belül hadra kötelezhetőek voltak, de egyes számítások szerint ebből mindösszesen csak 4 milliót tett ki az előírászerű kondícióknak megfelelőké. Ebből következően, az ekkor már 850 000 fős hadsereg kiegészítése a katonai szolgálatra alkalmas hadköteles korosztályok 2%-ának behívását követelte meg éves szinten, ami összevetve a többi nagyhatalommal, rendkívül alacsony volt. A hadkötelesek közé újonnan besorolt csoportok sem változtattak ezen jelentősen, arányuk az éves újonc-kontingensen belül nagyjából 9-10%-ra tehető.⁷⁸

A 30-as évek reformfolyamatának még két fontos állomása volt, a kozákok szolgálati idejének szabályozása, valamint a határozatlan idejű szabadságolás intézményének bevezetése. Előbbit az eredetileg a doni kozákok számára kiadott, de utóbb a többi kozák had által is átvett 1835-ös szabályzat a korábbi határozatlan idejű szolgálati időről 30-ra, illetve a tisztek és a kozák gárdaezred állománya esetében 25 évben határozta meg.⁷⁹ A reguláris erőknél bevezetett határozatlan idejű szabadságolásra vonatkozó szabályok szerint részben a hadsereg finanszírozási, részben pedig a tartalék képzésének nehézségeit kívánták orvosolni, de valójában egyik problémát sem oldotta meg. Az új főszabály szerint a még mindig 25 évig szolgáló katonákat 15 év után lehetett szabadságotolni, ez azonban csak opcionális működött, és éves szinten csak 15-17 000 főt szabadságotoltak, és helyeztek így gyakorlatilag „tartalékba”.⁸⁰ Érdemes megjegyeznünk, hogy ha a 800-850 000 fős hadseregben minden katonát szabadságotoltak volna 15 év után, akkor ez éves szinten 53-56 000 főt jelentett volna. A tartalékként számon tartott szabadságosok elégtelen számát mutatja, hogy azok még az 1849-es magyarországi hadjárat idején sem tudták fedezni a hadsereg szükségleteit, a *krími háború* idején a tartalék hiánya pedig már olyannyira súlyos volt, hogy még *népfelkelést* is el kellett rendelni.⁸¹

⁷⁷ Curtiss i.m. 234. o., Kagan i.m. 232-233. o.

⁷⁸ Kagan i.m. 221-222. o., 233. o.

⁷⁹ McNeal, Robert H.: Tsar and Cossack, 1855-1914. st. Martin's Press. New York, 1987. 24-25. o., 29. o.

⁸⁰ Curtiss i.m. 110-111. o., 252-253. o., Keep i.m. 334. o.

⁸¹ Curtiss i.m. 111. o., 234. o., Keep i.m. 327. o., 352-353.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

mobil erők	műveleti csapatok	békelétszám	hadilétszám
		482 800	586 500
	műveleti tartalék	77 700	315 400
helyőrségi és terület- védelmi erők	csendőrség	4 800	5 000
	katonai rendőrség és egyéb paramilitáris szervezetek	175 000	176 000
	tartalék (szabadságoltak)	-	253 600
irreguláris erők		108 400	232 100
összesen		848 700 fő	1 568 600 fő

Az orosz hadsereg létszáma és mozgósítható ereje 1863-ban⁸²

Oroszországban a képzett, és megfelelő létszámú tartalékállomány kialakításának legnagyobb akadályát a még mindig „archaikus” jellegű társadalom-gazdasági viszonyok jelentették. Az e tekintetben nélkülözhetetlen rövid szolgálati idő, és az ebből következően emelkedő éves újonckontingens ugyanis a vidéki nemesség vagyonát biztosító jobbágyok nagyobb arányú elvonásával lett volna egyenlő, ami értelemszerűen szemben állt a nemesek gazdasági érdekeivel, kiváltképp, hogy a kiszolgált katonák mentesültek a jobbágyi terhek alól. Ez a 25 éves szolgálati idővel még nem jelentett különösebb gondot, de a rövid szolgálati idő bevezetése, ami éves szinten egyre több jobbágyot szakított volna ki a korábbi közegeből, már az egész addig fennálló rendszer átalakítását követelte meg. A haderőreform ezért csak fontos szociális jellegű reformokkal párhuzamosan volt kivitelezhető, és látható, hogy a krími vereséget követő jobbágy-felszabadító tervezetekben a katonai értelmiség igen jelentős szerepet játszott. Az egyiket éppen a későbbi hadügyminiszter, *Dimitrij Miljutyin* dolgozta ki. A jobbágyrendszer felszámolásával vette kezdetét a hadügyi reform is. A *krími háború* alatt közel másfél millióra felduzzasztott hadsereget a felére csökkentették, 1874-ben ratifikálták az általános hadkötelezettséget, a szolgálati időt pedig 15 évre csökkentették, amelyből az utolsó 9-et már a tartalékban kellett kitölteni.⁸³

KONKLÚZIÓK

Tanulmányunkban a hadkiegészítésnek, mint a hadtudományok egyik meghatározó ágazatának fejlődéstörténetét, a 17-19. század során, öt európai nagyhatalom szintjén vizsgáltuk. Megállapíthatjuk, hogy a modern hadseregek szervezőelveinek megfelelő hadkiegészítési módszerek a korszakunk végén fogantatosított hadügyi reformokra vezethetőek vissza.

⁸² Die kaiserlich Russische Arme. Ihrem Bestande, ihrer Organisation, Ausrüstung und Stärke im Kriege und Frieden am 1. Janner 1863. Berlin-Posen, 1863. XXI. Tabelle.

⁸³ Bebesi i.m. 243. o., Fuller, William C.: The Imperial Army. In: Lieven, Dominic (ed.): The Cambridge History of Russia. Vol. II. Imperial Russia, 1689–1917. Cambridge University Press. 2006. (530-553.) 545–546. o., Kagan i.m. 250. o., Keep i.m. 354. o., 375-576. o., Oroszország története 363-68. o., Upton i.m. 148. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Ekkor születtek meg azok a hadügyi reformok, melyek már csak kisebb módosításokon átesve, az első világháborúra kialakult hadkiegészítési rendszerek alapját képezték. A szervezőelvek tekintetében ez alapvetően két, egymással szorosan összefüggő elemből épült fel; az általános hadkötelezettség elvén alapuló hadkiegészítési rendszerekből, valamint a fegyveres erők keretrendszerű fenntartásából. E tekintetben egyedül csak Nagy-Britannia képezett kivételt, ahol az általános hadkötelezettség elvét csak védelem esetén, a milíciarendszer keretén belül foganatosították. Ez természetesen az ország geostratégiai helyzetével függött össze, amely szigetország lévén, teljesen eltért a többi nagyhatalométól.

Fontos kihangsúlyoznunk, hogy bár ehelyütt csak a nagyhatalmak hadkiegészítési rendszereinek a fejlődéstörténetét ismertettük, ezek azonban korántsem voltak kivételek, és amint arra egyes helyeken utaltunk, a kontinens többi országában is hasonló tendenciák játszódtak le, vagyis a nagyhatalmaknál megismert módszerek egyáltalán nem tekinthetők egyedinek.

		1648-1789	1790-1815	1816-1866	1870-esévek középe
Poroszország	a.	1-5,5 millió	5,5-10,5 millió	10,5-19 millió	41 millió
	b.	10-190 000 (1-3,4%)	190-250 000 (3,4-2,5%)	140-210 000 (1,3-1,1%)	401 000 (1%)
Franciaország	a.	20-28 millió	28-40 millió	29-38 millió	36 millió
	b.	72-175 000 (0,3-0,6%)	175-600 000 (0,6-1,5%)	240-350 000 (0,8-0,9%)	490 000 (1,3%)
Ausztria	a.	7-24,5 millió	24,5-30 millió	30-37,5 millió	36 millió
	b.	20-240 000 (0,2-1,2%)	200-250 000 (0,8%)	220-250 000 (0,6-0,7%)	280 000 (0,7%)
Oroszország	a.	14-30 millió	30-48 millió	48-77 millió	82 millió
	b.	130-195 000 (0,9-1,1%)	295-800 000 (1,1-1,6%)	800-600 000 (1,6-0,7%)	532 000 (0,6%)
Nagy-Britannia	a.	7,5-14 millió	14-18 millió	18-30 millió	31 millió
	b.	10-50 000 (0,1-0,4%)	50-130 000 (0,4-0,9%)	80-145 000 (0,4%)	184 000 (0,6%)
a.		népesség száma			
b.		hadsereg békelétszáma (a népességhez viszonyítva %-osan)			

A nagyhatalmak népessége és hadseregeik békelétszáma a vizsgált korszakban (becsült adatok)⁸⁴

⁸⁴ A táblázat adatait a tanulmány három részében közölt táblázatok hivatkozásainál található források alapján állítottam össze.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Végigtekintve a vizsgált korszak adatait, megállapíthatjuk, hogy a nagyhatalmak tekintetében nagyjából arányosság figyelhető meg a népesség és a hadsereg békelétszáma alakulásának vonatkozásában. Igazán szembeűnő eltérések a 18. századi Poroszország, valamint a francia háborúk időszakában, Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország esetében figyelhetőek meg. Poroszország esetében a hadseregnek a népességhez viszonyított rendkívül magas arányában ugyanakkor emlékeznünk kell arra, hogy a korabeli porosz hadseregnek legalább a harmadát külföldi katonák adták, valamint, hogy a hazai katonák az év nagyobbik részében szabadságra voltak bocsátva. Igaz, az arányok még ezek figyelembevételével is magasak, de amint arról már szó esett, az alacsony népességű Poroszországnak nagyhatalmi törekvései miatt egész egyszerűen nem volt más választása riválisaival szemben, minthogy aránytalanul sok alattvalóját kötelezi katonai szolgálattal.⁸⁵ Franciaországban az 1790 és 1815 közötti időszakban történt létszámnövekedés egyfelől az akkor lefektetett általános hadkötelezettséggel, másfelől a francia hadseregbe tömegesen besorozott külföldiek magas arányával magyarázható. Ugyanez Nagy-Britannia és Oroszország esetében ebben az időszakban pedig azzal, hogy ekkoriban a békeidőszakok valójában csak az újabb háborúra történő felkészülést jelentették, és mindkét ország rendelkezett még megfelelő tartalékokkal, hiszen geostratégiai helyzetükből kifolyólag kevésbé voltak közvetlenül kitéve a francia fenyegetettségnek, mint például Ausztria, vagy Poroszország.⁸⁶

Sokkal érdekesebb a személyi hadkiegészítési rendszerek szempontjából a tartalékos rendszerek kérdése. Igazi tartalékos rendszer a 18. század végéig valójában nem is létezett. A tartalékot a szabadságolt katonák, hadirokkantak (*invalidusok*), valamint a különböző miliciarendszerek és népfelkelő intézmények keretén belül mozgósítható erők alkották. Állományuk gyakorta kiképzetlen egyénekből állt, illetve kiképzésük nem egyezett a hadsereg katonáival. Ez annyiban nem jelentett gondot, hogy ezeket az erőket általában háországvédelmi feladatok ellátására alkalmazták, ami kétségkívül hasznos volt, azonban a műveleti erők létszámát nem tudták számottevően növelni, tehát inkább csak a meglévő csapatok ilyen feladatok alóli tehermentesítését szolgálták.

	<i>Poroszország</i>	<i>Franciaország</i>	<i>Ausztria</i>	<i>Oroszország</i>	<i>Nagy-Britannia</i>
1648	H: 10 000 (100%) T: - (0%)	H: 72 000 (100%) T: - (0%)	H: 20 000 (100%) T: - (0%)	H: nincs állandó hadsereg T: -	H: 10 000 (100%) T: - (0%)
1750	H: 130 000 (96,2%) T: 5 000	H: 165 000 (73,3%) T: 60 000	H: 157 000 (77,7%) T: 45 000	H: 190 000 (59,9%) T: 127 000	H: 42 000 (100%) T: - (0%)

⁸⁵ vö. Molnár Gábor: A személyi kiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeg-hadseregek kialakulásáig (1648-1870). I. rész. In: Hadtudományi Szemle. 2015/1. 109-142. o. 126-130. o. (továbbiakban Molnár 2015.)

⁸⁶ vö. Molnár 2016.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

	(3,7%)	(26,6%)	(22,2%)	(40%)	
1789	H: 190 000 (97,4%)	H: 195 000 (67,9%)	H: 240 000 (82,4%)	H: 295 000 (70,2%)	H: 51 000 (61,4%)
	T: 5 000 (2,5%)	T: 92 000 (32%)	T: 51 000 (17,5%)	T: 125 000 (29,7%)	T: 32 000 (38,5%)
H: hadsereg létszáma T: tartalék létszáma					

A nagyhatalmak hadseregei és tartalékos állományuk százalékos megoszlásában (1648–1789)⁸⁷

A francia háborúk idején, mikor minden országban valamiféle elmozdulás történt a hadkötelezettségen alapuló kiegészítés irányába, került sor először igazi tartalékos rendszerek kialakítására. Bár az esetek többségében még ezek is inkább csak kezdetleges kísérletek voltak, összességében véve azonban, már megelőlegezték a korszakunk végére kialakuló rendszereket.

	<i>Poroszország (1813)</i>	<i>Franciaország (1810)</i>	<i>Ausztria (1809)</i>	<i>Oroszország (1813)</i>	<i>Nagy-Britannia (1813)</i>
H:	184 000 (49,4%)	600 000 (50%)	284 000 (47,6%)	630 000 (50,6%)	227 000 (39%)
T:	188 000 (50,5%)	600 000 (50%)	312 000 (52,3%)	615 000 (49,3%)	354 000 (60,9)
össz.	372 000	1 200 000	596 000	1 245 000	581 000
H: hadsereg létszáma T: tartalék létszáma					

A nagyhatalmak hadseregei és tartalékos állományuk százalékos megoszlásában a francia háborúk idején⁸⁸

Ekkor fordult először elő, hogy a tartalékos erők állománya már megegyezett, illetve bizonyos esetekben meg is haladta már a békeidőben is fegyverben tartott erők létszámát, ehhez azonban a kor sajátos külpolitikai körülményei, az állandó fenyegetettség is jelentősen hozzájárult. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezekben a tartalékos rendszerekben is a tartalék állomány jellemzően nem a hadseregből leszerelt, tapasztalt katonákból állt, hanem egy rövid kiképzésen, illetve évi pár napos időszakos kiképzésen átesett egyénekből.

⁸⁷ Lásd a tanulmány előző két részének ide vonatkozó adatait. Molnár 2015., Molnár 2016. Itt a tartalékba csak a békeszervezettel rendelkező miliciarendszerben működő erőket tüntettem fel. Pl. brit, francia milícia és parti őrség, Ausztria és Oroszország esetében a határvédelmi erők stb. A csupán ad hoc jelleggel működő népfelkelő intézmények, melyek létszáma – lévén nem rendelkeznek békeszervezettel – ingadozó, sem itt, sem az alábbi táblázatban nincsenek feltüntetve.

⁸⁸ Lásd a tanulmány előző két részének ide vonatkozó adatait. Molnár 2015., Molnár 2016.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Amint azt a bevezetőben említettük, ezeket a kezdetleges tartalékos rendszereket 1815 után Poroszország kivételével szinte mindenütt felszámolták, vagy azok csak papíron léteztek. A korszakunk végére, illetve közvetlen azután foganatosított hadügyi reformoknak köszönhetően azonban mindenütt kialakultak azok a keretrendszerű tömeghadseregek, melyek a „legtípusabb” haderőszerkezési modellnek számítottak egészen a kétpólusú világ felbomlásáig. Ezekben az általános hadkötelezettség alapján a sorköteles korosztályba lévő fiatalembereket kiképezték, pár évig tényleges szolgálatra kötelezték, majd tartalékállományba helyezték. Azoknál a másod- és harmad vonalbeli erőknél pedig, amelyekhez nemcsak kiszolgált és tartalékos idejüket is kitöltött katonák tartoztak, a kiképzést már nem a hadseregtől függetlenül, hanem a hadsereg magasabb egységeinek keretén belül valósították meg, így növelve ezen erők harcértékét.

<i>Ország</i>	<i>Hadsereg békében</i>	<i>Mobil tartalék</i>	<i>Hon- és területvédelmi tartalék</i>	<i>Összesen</i>
Németország	401 700 (31,2%)	528 900 (41,2%)	353 000 (27,5%)	1 283 600
Franciaország	490 300 (28,3%)	659 700 (38,1%)	580 000 (33,5%)	1 730 000
Ausztria	280 300 (27,6%)	473 700 (46,7%)	259 800 (25,6%)	1 013 800
Oroszország	531 500 (29,8%)	734 200 (41,3%)	512 000 (28,8%)	1 777 700
Nagy-Britannia	184 000 (31,8%)	110 000 (19%)	283 000 (49%)	577 000

*A nagyhatalmak keretrendszerű hadseregei a 1870-es évek közepén*⁸⁹

Végezetül a kérdés, hogy korszakunk háborúiban, illetve egy-egy állam katonai felemelkedésében mennyire és milyen szerepet játszhatott a hadkiegészítés? A hadkiegészítés kérdése, miután azt gazdasági, demográfiai, társadalmi és egyéb tényezők határozták és határozzák meg, rendkívül összetett. Ezt szem előtt tartva is azt mondhatjuk, hogy ezen korszakban, amikor a haditechnikában, bár gyártás és alkalmazás tekintetében igen komoly különbségek mutatkoztak meg egy-egy állam között, azok azonban mégsem voltak olyan mérvűek, mint például napjainkban.

Az előlőttő fegyverek korában bármilyen eltérések is mutatkoztak meg, a kor technológiai lehetőségei megszabták a hadviselés kereteit, mindenekelőtt a harcászat szintjén. Hadászati és műveleti szinten azonban már más volt a helyzet. Természetesen a felderítés, a logisztika, melyek közvetlenül kapcsolódnak a hadászati és műveleti tervezéshez, nem elválaszthatók az előlőttő fegyverektől, ugyanakkor azt nyilvánvalóan fel lehet fedezni

⁸⁹ Upton i.m. 146-148. o., 161-162. o., 191-192. o., 235. o., 250-255. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

a történelmi eseményeket vizsgálva, hogy ezen a szinten a hadkiegészítés szerepe rendkívüli módon meghatározó volt.

A viszonylag azonos technológiákkal rendelkező államok közül olyan országok is nagyhatalmi státusra tudtak szert tenni, melyeket gazdasági és demográfiai adottságaik alapvetően nem erre predesztináltak. Svédország és Poroszország tökéletes példák erre. Mindkettő egy alacsony népességű és eredendően nem gazdasági nagyhatalomként számon tartott ország volt mégis, előbbi egy évszázadig, míg utóbbi jóval hosszabb ideig nagyhatalommá tudott válni. Mindez pedig összefüggött azzal, hogy ezek az országok a korban akkor még szokatlan, hadkötelezettségen alapuló kiegészítési rendszereket alkalmaztak, amivel fegyveres erők utánpótlása könnyebben megoldható volt. Ebből következett a stratégiai és a műveleti előny is, hiszen nagyobb erőket tudtak gyorsabban mozgósítani, összehívni, és ha úgy volt szükséges, magasabb áldozatokat vállalni. Mindkét országban az akkori csatakerülő, manőverező hadviseléssel szemben szöges ellentétben álló, a döntést kivívni akaró vezetés volt jellemző.

Ugyancsak részben ezzel magyarázható a napóleoni hadviselés is. A francia haderő az általános hadkötelezettség bevezetését követően ugyanis – tekintettel arra, hogy Franciaország Oroszországot nem számítva a legnagyobb népességű európai állam volt – olyan humánforrással rendelkezett, melynek ellenlábasai a közelébe sem érhetek. Mindez természetesen kihatott a hadviselésre is, és a francia császár olyan műveleteket tervezhetett és olyan kockázatokat vállalhatott fel, melyet ellenségei nem. 1815 után pedig megint csak Poroszország esetén mutatható ki, hogy hadászati és műveleti szinten milyen előnyre tudott szert tenni ellenségeivel szemben, jelentős mértékben éppen hadkiegészítési rendszerének köszönhetően. Mindezt figyelembe véve tehát megállapítható, hogy a hadügyeknek ez a talán kevésbé kutatott kérdése nagyon fontos és meghatározó részét képezte a hadviselés átalakulásának a 17-19. század során.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Adams, W. H. Davenport: The Franco-Prussian War: Its causes, incidents and consequences. Vol. I. 1872, London.
2. An Account of the Scottish Regiments with the Statistics of Each, from 1808 to March 1861. Edinburgh, 1862.
3. Asbóth Lajos: A francia hadsereg. In: Nagy Miklós és Zilahy Imre (szerk.): Háború-könyv. Az 1866-ki hadjaratok ismertetése. Pest, 1866. 297–306. o.
4. Balfour: On the military conscription of France. In: Journal of the Statistical Society of London. Vol. 30/2. (216–292. o.)
5. Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század története. Comenius. Pécs, 2005.
6. Berkó István: Az 1848–49. évi szabadságharc hadkiegészítése. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1957/1–2. 204–226. o.
7. Betrachtungen über den Krieg in Frankreich 1870 bis zur Entwaffung der französischen Armee bei Sedan. Wien, 1872

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

8. Clode Charles M.: *The Military Forces of the Crown; Their Administration and Government*. Vol. I–II. London, 1869.
9. Curtiss, John Shelton: *The Russian Army Under Nicholas I. 1825–1855*. Duke University Press. 1965.
10. David, Jordan: *The History of the French Foreign Legion from 1831 to the Present Day*. Spellmount. 2005.
11. *Der Krieg in Italien 1859*. I. Band. Wien, 1872.
12. *Die kaiserlich Russische Armee. Ihrem Bestande, ihrer Organisation, Ausrüstung und Stärke im Kriege und Frieden am 1. Jänner 1863*. Berlin-Posen, 1863
13. *Die Kriegsmacht des Norddeutschen Bundes und Frankreichs. Anfang 1870*. Wien, 1870.
14. Dub, August: *Das kaiserlich königliche österreichische Linien Infanterie-Regiment. Eine Darstellung seiner Organisation, Verwaltung und der Geschäftspraxis*. Wien, 1851.
15. Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: *Oroszország története*. Pannonica. 2001.
16. Forrest, Alan: *The Legacy of the French Revolutionary Wars: The Nation-in-Arms in French Republican Memory*. Cambridge University Press.
17. Fortescue, J. W.: *A History of the British Army*. Vol. I–XIII. 1899–1930.
18. French, David: *Military Identities. The Regimental System, the British Army, and the British People, c. 1870–2000*. Oxford University Press. 2005.
19. Fuller, William C.: *The Imperial Army*. In: Lieven, Dominic (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Vol. II. *Imperial Russia, 1689–1917*. Cambridge University Press. 2006. (530–553.)
20. Gelics Rikárd: *Párhuzam az osztrák és porosz hadsereg szervezete közt*. In: Nagy Miklós és Zilahy Imre (szerk.): *Háború-könyv. Az 1866-ki hadjaratok ismertetése*. Pest, 1866. 81 – 90. o.
21. Gömöry Gusztáv: *Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 1893. (394–411. o.)
22. Horsetzky, Adolf von: *Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792*. Wien, 1905.
23. Jany, Curt: *Geschichte der königlich Preußische Armee*. 4. Band. 1807 bis 1914. Berlin, 1933.
24. Kagan, *The Military Reforms of Nicholas I. The Origins of Modern Russian Army*. St. Martin's Press. New York, 1999.
25. Keep, John L. H.: *Soldiers of the Tsar. Army and society in Russia 1462–1874*. Clarendon Press. Oxford, 1985.
26. Komlós, John: *A Habsburg-hadsereg újoncozási módszerei a XVIII–XIX. században*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 1987/1. 733–743. o.
27. Konek Sándor: *Az ausztriai birodalom jelesen a magyar korona országainak statisztikai kézikönyve*. Pest, 1865.
28. Konek Sándor: *Az Ausztriai-Magyar Monarchia Statisztikai Kézikönyve*. Pest, 1868.
29. Köppen, Fedor von: *The Armies of Europe*. London, 1890. 46–47. o., Upton, Emory: *The Armies Europe & Asia: embracing official reports on the armies of Japan, China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England*. 1878.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

30. Lamberg Ferenc: Még egy Terra Incognita. Ismeretek' s tudnivalók az ausztriai birodalom nem-magyar tartományairól. Pozsony, 1841.
31. Lamu, Etienne Marie Victor: L' armée et la démocratie. Paris, 1885.
32. Lassú István: Az ausztriai birodalomnak statisztikai, geographiai és históriai leírása. Buda, 1829.
33. Molnár Gábor: A személyi kiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeg-hadseregek kialakulásáig (1648–1870). I. rész. In: Hadtudományi Szemle. 2015/1. 109–142. o.
34. Molnár Gábor: A személyi kiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeg-hadseregek kialakulásáig (1648–1870). II. rész. In: Hadtudományi Szemle. 2016/4. 154–182. o.
35. Müller, Franz: Die kaiserlich-königliche Armee seit Errichtung der stehenden Heere bis auf die neuste Zeit. I. Band. Prag, 1845.
36. McNeal, Robert H.: Tsar and Cossack, 1855–1914. st. Martin's Press. New York, 1987.
37. Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldacten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte. I. Band. Wien, 1868.
38. Papp Tibor: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868–1890). I. rész. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1967/2. 302–338. o.
39. Porch, Douglas: The French Army Law of 1832. In: The Historical Journal. Vol. 14. 1971. (751–769. o.)
40. Porch, Douglas: The March to the Marne. The French Army 1871–1914. Cambridge University Press, 1981.
41. Raugh, Harold E.: The Victorians at War, 1815–1914. An Encyclopedia of British Military History. ABC-CLIO. 2004
42. Rothenberg, Gunther: The Army of Francis Joseph. Purdue University Press. 1981.
43. Schwicker, J. H.: Geschichte der österreichischen Militärgrenze. Wien und Teschen, 1883.
44. Talbot, Gerald F.: Analysis of the Organization of the Prussian Army. Berlin.
45. Thomson, Byerley H.: The Military Forces & Institutions of Great Britain and Ireland: Their Constitution, Administration, and Government, Military and Civil. London, 1855.
46. Trench, F.: The Army Enlistment Bill of 1870' Analysed and Discussed with a Retrospective Sketch of Army Enlistment and Army Reserve. Macmillan and Co. London, 1870.
47. Upton, Emory: The Armies Europe & Asia: embracing official reports on the armies of Japan, China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England. 1878.
48. Upton, Emory: The Armies Europe & Asia: embracing official reports on the armies of Japan, China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England. 1878.
49. Vadnai Károly: A porosz Landwehr eredete In: Nagy Miklós és Zilahy Imre (szerk.): Háború-könyv. Az 1866-ki hadjáratok ismertetése. Pest, 1866. 174–184. o.
50. Vasárnapi Újság. 31. sz. 1870
51. Walter, Dierk: A Military Revolution? Prussian Military Reforms before the Wars of German Unification. Forsvarsstudier. 2/2001. Oslo.
52. Wrede, Alphons Freiherr von: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. I. Band. Wien, 1898.
53. Zachar József: Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1977/2. (163–178. o.)